

Türkiye’de Gümrük İşlemlerinde Dijitalleşme Üzerine Bir İnceleme

Tutku Seymen¹

Aytuğ Sözüer²

Özet

Bu çalışmanın amacı, Covid-19 salgını döneminde dijitalleşen gümrük mevzuat uygulamalarının, dış ticaretteki operasyonel süreçleri nasıl etkilediğini değerlendirmektir. Bunun için Marmara bölgesindeki gümrüklerle çalışan gümrük müşavirleri ve dış ticaret uzmanlarıyla mülakat yöntemine dayalı bir araştırma yapılmıştır. Elde edilen bulguların, gümrük ve işletmelerdeki süreçlerde, yeni durumun olumlu ve olumsuz yönlerini dikkate alarak, geliştirilebilir alanların neler olduğu tespitine katkı sağlaması hedeflenmiştir. İncelemenin genel çıkarımı dijitalleşmenin gümrük süreçlerini olumlu etkilediği yönündedir. Çalışmada, gelecekte devlet kurumları ve dış ticaret sektöründe çalışanların ihtiyaçlarına yönelik kolaylık sağlayıcı tavsiyelere yer verilmiştir.

1. Giriş

Dış ticaret, karşılıklı ticari anlaşma ile başlayıp ürünlerin alıcıya teslimi ve bedelinin tahsilatına kadar geçen sürecin içerdiği operasyonel işlemleri, gümrükleme hizmetlerini, ilgili mevzuat uygulamalarını ve dış ticaret finansmanını kapsamaktadır (Adıgüzel, 2020). COVID-19 salgını toplumsal ve sosyal hayatı etkilediği gibi ekonomiye de olumsuz yansımıştır. Tüm dünya bir yandan salgınla mücadele ederken bir yandan da ticari faaliyetler askıya alınmıştır. Dolayısıyla salgın, dünya ekonomisinde daralmaya sebep olmuş, uluslararası ticaret hacmini ve birçok sektörü olumsuz yönde etkilemiştir (European Commission, 2020). Neredeyse durma noktasına

1 Araştırmacı, Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, tutkusa94@gmail.com, ORCID NO: 0000-0001-5754-7136

2 Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, aytug.sozuer@yalova.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2680-2071

gelen sektörlerin başında dış ticaret ile onun ayrılmaz parçaları olan lojistik ve gümrük işleri gelmektedir. Kurumlar, bu zor koşullar altında mal hareketliliğini devam ettirme çabasına girmişlerdir.

Gümrük idarelerinin uluslararası ticareti kolaylaştırma rolü vardır. Salgın döneminde hem uluslararası hem ulusal düzeylerde olduğu gibi Türkiye’de de gümrüklerde alınan birçok önlemden bahsedilebilir. Bunların başında Dünya Bankası ve IMF’nin sağladığı 12 milyar dolarlık yardım paketleri ve 50 milyar dolarlık finansman kaynakları gelmektedir (TİM, 2020). Ulusal düzeyde alınan önlemlerin başında gümrük idarelerindeki tedbirler ile mevzuatta yapılan değişiklikler gelmektedir. Hızlandırılan uygulamalardan biri de gümrük işlemlerinde dijitalleşmedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye gümrük idarelerinde acil olarak devreye alınan dijitalleşme sürecinin etkilerini paydaş görüşleri ışığında anlamaktır.

Çalışmada öncelikle gümrük, gümrük süreçleri ve gümrükte dijitalleşme kavramları açıklanacak, daha sonra konuyla ilgili bir literatür taramasına yer verilecektir. Sonraki kısımda, yürütülen araştırmanın yöntemi ve bulguları aktarılacak, sonuçta genel bir değerlendirme yapılacaktır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Gümrük

Gümrük ifadesi genel anlamda mal veya eşyaların sınırlardan geçişlerinde denetimini yapan kurum olarak ifade edilir. Gümrükler her ülke için büyük öneme sahiptir. Türkiye’nin siyasi sınırları aynı zamanda gümrük sınırlarını da kapsamaktadır. Gümrükler ülkeler arasında ticaretin sürekliliğini sağlayan önemli bir kontrol kurumudur. Ülkelerin ekonomik ve güvenlik konularında düzenini sağlayan ve bunu uluslararası standartlarla uyum içinde gerçekleştiren yapılardır.

Gümrük idarelerinin temel işlevlerinin başında kanunlara uygun olarak eşyaların veya kişilerin geçişlerinde kontrolü sağlamak bulunmaktadır. Yasalara aykırı olan kaçakçılığın önüne geçmek gümrüğün önemli bir fonksiyonudur. Yapılan kontrollerle ithalat veya ihracat esnasında yasa dışı faaliyetlerin yürütülmesi engellenmektedir.

Gümrükler, ithalat veya ihracat işlemlerini kontrol ederek, ülkelerin ekonomik politikalarını uygulamalarına yardımcı olurlar. Bu ekonomi politikalarını da ticareti yapılan eşyaların üzerinden vergi alarak sağlarlar. İthalat veya ihracat esnasında mallar üzerine yasalar doğrultusunda, ilgili mevzuatlar çerçevesinde belirlenen vergileri uygulayarak bu süreç işletilmektedir. Vergiler, özellikle ithalat aşamasında vergiye tabi olan malın

kiymetine, menşesine ve miktarına bağlı olarak belirlenmektedir. Bu noktada amaç, yerli üreticilere rekabet avantajı sağlamak ve aynı zamanda ülke ekonomisine gelir yaratmaktır.

Gümrük idarelerinin bir diğer işlevi de ticari istatistikleri belirleyip kaydetmektir. Ülkelerin ticari istatistiklerini toplar ve kayıt altına alırlar. Burada amaç ülkelerin ekonomik politikalarının belirlenmesi ve ticaret politikalarının değerlendirilmesini sağlamaktır (Arda vd., 2003).

Gümrük idarelerinin son işlevi de ticareti kolaylaştırmaktır. Gümrükler kanunlar çerçevesinde ticareti kolaylaştırmak amacıyla birçok hizmet sunmaktadır. Akıcılığı sağlamak için basit işlem usulleri geliştirilir, sınır geçişlerine düzenlemeler getirilir ve belgelendirme süreçleri sürekli iyileştirilir (Süer ve Emre, 2019).

2.2. Gümrük Mevzuatı

Gümrük mevzuatı, her ülkenin ticari faaliyetlerini düzenleyen yasal düzenlemelerdir. Ülkelerin ithalat, ihracat ve sınır ötesi tüm ticari süreçlerini yasalarla uyumlu şekilde yönetmek amacıyla oluşturulmuştur. Temeli 1996 yılına dayanan, Avrupa Birliği (AB) ile Türkiye arasında yasalara uygun şekilde yürütülecek uygulamaların belli bir standarda bağlanması amacıyla oluşturulan 27.10.1999 tarihli ve 4458 sayılı Gümrük Kanunu, 04.11.1999 tarihinde 23866 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanmış ve 2000 yılında yürürlüğe girmiştir. Daha sonrasında günümüz gereklilikleri de göz önünde bulundurularak 2009 tarihinde yayımlanan güncelleme ile son halini almıştır (Tekin ve Tekin, 2017).

Gümrük mevzuatı içeriğinde belli malların ithalat ve ihracatları bazı özel izinlere veya gözetimlere bağlıdır. Ayrıca gümrük mevzuatı ithal veya ihraç edilecek malların vergilerinin belirlenmesinde yol göstericidir. İlgili yönlendirmeyi *gümrük tarifesi* sağlamaktadır. Her mal için beyan edilecek gümrük tarife istatistik kodu (GTİP), liste halinde bu mevzuatta her yıl güncellenerek paylaşılmaktadır. Aynı zamanda gümrük mevzuatı gümrük beyanını resmi olarak gerçekleştirecek olan müşavirlere beyanname içeriği konusunda detaylı bilgi sunmaktadır. Son olarak gümrük mevzuatı gümrük idarelerine ithalat ve ihracat işlemleri sırasında tüm süreçlerin yasalara uygun yürütülmesini sağlamak için denetleme yetkisi vermektedir. Bu denetim ile gümrük idareleri tarafından malın uygunluğu, gerekliyse gözetim ve denetim için gerekli belgelerin doğruluğu ve diğer evrakların uyumu kontrol edilir. Gümrük mevzuatı her ülkede farklılık gösteren bir çerçevedir. Bu sebeple ticari faaliyet gerçekleştirilecek ülkenin mevzuatlarının takip edilmesi ve öncesinde gerekli hazırlıkların yapılması oldukça önemlidir.

2.3. Gümrük Süreci

Gümrükte işlemler, mevzuata uygun olarak ülkeden çıkan veya ülkeye gelen malların beyan süreçlerini içermektedir. Bu süreçte işlemler ülkeden ülkeye değişkenlik gösterebilir. Süreçler genel olarak mevzuatla uyumlu, malın doğru beyanı ve evrakların kontrol edilmesi gibi aşamaları içermektedir (Selen, 2013). Bu sürecin ilk adımı -hem ihracat hem ithalatta- ticareti yapan tarafın ilgili işlemi gerçekleştirmeye yarayan evrakları ve resmi bildirimini gümrük müşavirine iletilmesiyle başlamaktadır. Sonraki aşamada gümrük müşaviri malın beyan edilecek rejim kodu ve GTİP’ini belirleyip evrakları kontrol ederek gümrük beyannamesini uygun şekilde doldurur. Beyanname malı ithal ya da ihraç edecek şirketin bilgilerini, malın detaylarını yani kıymetini, menşei bilgisini, adetini ve geri kalan diğer bilgileri içermektedir. Sonrasında gümrük müşaviri malın değerini ve ona uygun gümrük vergilerini belirlemek üzere değerlendirme yapar. Bu aşamada gümrük memuru tarafından gerekli görülürse malın fiziki kontrolü de yapılabilir. Yetkilendirilmiş Yükümlü Statüsü (YYS) sahibi firmalar için genellikle bu aşamada fiziki muayene yapılmaz, evrak beyanıyla işlemlere devam edilebilir. YYS, Dünya Gümrük Örgütü tarafından belli statüde güvenilirlik kazanmış ve istenildiği zaman özellikle finansal açıdan tüm kayıtlarını denetleyen yetkililere sunabilecek olan firmalara sağlanan kolaylaştırıcı ve işlemlerin akıcılığını amaçlayan bir uygulamadır. Devamındaki süreçte oluşan gümrük vergileri ithalatçı veya ihracatçı tarafından ödenir. İlgili ödeme işlemi banka aracılığı ile ya da elektronik sistemler üzerinden gerçekleştirilebilir. Tüm kontroller tamamlandığında ve ilgili ödemeler yapıldığında mallar gümrük iznini alır ve eşyalar serbest bırakılır. Son aşama olarak ilgili gümrük kurumları ticari istatistikleri tutar ve kayıtları günceller (Grainger, 2008).

2.4. Salgın Döneminde Gümrük İşlemleri

Türkiye’de dış ticaret işlemlerine ilişkin gerçekleştirilen dönüşümler; çalışma düzenine yönelik yapılanlar, sınır geçişlerine dair yapılanlar ve dış ticaret ile gümrük işlemlerine ilişkin düzenlemeler olarak sınıflandırılabilir. Çalışma düzeni kapsamında yapılan düzenlemelerden Gümrük ve Dış Ticaret Bölge Müdürlükleri gümrük idareleri için esnek çalışma yöntemiyle süreci devam ettirmelerini belirlemiş ve aynı zamanda kapalı alanda çalışan kişi sayısına sınırlama getirmişlerdir. Sınır geçişlerine yönelik yapılan çalışmalar kapsamında ise, karayolu sınır geçişlerinde özellikle kişilerin geçişleri hakkında denetimler ve kısıtlamalar getirilmiştir. Dış ticaret ve gümrük işlemleri için yapılan Ticaret Bakanlığı kapsamındaki düzenlemelere bakıldığında; bazı ürünlerin ihracat işlemlerinde gözetime tabi tutulması, sınırlama getirilmesi veya denetlenmesi görülmektedir. Covid-19 salgını kapsamında

öncelikle koruyucu maske, tulum, cerrahi maske gibi sarf malzemeler ve sonrasında anestezi devresi, ventilatör gibi tıbbi gereç ve cihazların ihracı ön izne tabi tutulmuştur. Benzer şekilde salgın kapsamında kullanılacak malzemelerin ithalatında teşvik ve vergi indirimi ya da muafiyet sağlanması gibi düzenlemelere yer verilmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2020). Örneğin tek kullanıma uygun olan maskelerin ilave gümrük vergileri kaldırılmıştır. Tarife kısıtı bulunan bazı ürünler için tarife kontenjanı avantajı uygulanmıştır.

Gümrük işlemlerinde dijitalleşme, bu bahsedilen düzenlemelere birlikte hız kazanmıştır. Özellikle Türkiye gibi üretimde dışa bağlı ülkelerin dış ticareti sürdürebilmesi için ithal girdilere ihtiyacı vardır ve bu durum gümrük idarelerinin düzenli çalışıyor olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Salgında gümrüklerde sürekliliğin devamı için çok sayıda düzenleme yapılmıştır. Dünya Ticaret Örgütü de dijitalleşme kapsamında Dijital Gümrük kavramını kullanıma almıştır (WTO, 2021). Türkiye’de Ticaret Bakanlığı; Konteyner ve Liman Takip Sistemi, Tek Pencere Sistemi (TPS) gibi dijital uygulamaları yürürlüğe koymuştur (Ticaret Bakanlığı, 2021). Örneğin, gümrükte ceza uygulamalarının azaltılmasına yönelik çalışmalar yapılmış, süre kısıtı bulunan durumlar için işlemin dondurulması veya ertelenmesine yönelik esneklikler getirilmiştir. Bunlardan birçoğu gümrükte dijitalleşme süreçlerine katkı sağlamıştır. Gümrük idarelerine gidilmeden TPS üzerinden e-başvuru imkânı, YYS kapsamında yapılacak başvuru işlemleri, gümrükte fazla mesai ve yolluk harcamaları için başvuru işlemleri, vergi ödemelerinin çevrim içi yapılabilmesi, kıymetli evraklardan menşei ispat belgesi gibi evrakların başvuru işlemleri, TAREKS (Dış Ticarete Risk Esaslı Kontrol Sistemi) veya Türk Standartları Enstitüsü (TSE)’ne tabi eşyaların denetimlerinin çevrimi içi yapılabilmesi, gümrükte dijitalleşme sürecinde öne çıkan değişikliklerdir (Ticaret Bakanlığı, 2020).

2.5. Gümrükte Dijitalleşme

Dijitalleşme, verilerin dijital ortama aktarılması olarak ifade edebilir. Burada bahsedilecek olan gümrük süreçlerindeki dijitalleşmedir. Gümrük işlemleri ticaret yapacak iki ülke arasında gerçekleştirilen anlaşma kapsamında evrakların hazırlanıp gönderinin varış yerine taşınmasıyla başlamaktadır. Devamındaki süreçte özet beyan ve onayla beraber varış bildiriminin yapılıp gerekli denetim ve izinlerin kontrol edilerek tescil edilip vergilerinin ödenmesiyle tamamlanmaktadır.

Gümrük süreçlerindeki dijitalleşme konusu ihracat, ithalat ve transit rejim kapsamında ele alınabilir. İhracat rejimi serbest dolaşımdaki eşyanın ihraç edilme amacıyla Türkiye Gümrük Bölgesi dışına çıkışında gümrük mevzuatı

çerçevesinde uygulanan rejimdir (Sevimli, 2021). Bu rejimi dijitalleşme kapsamında değerlendirdiğimizde Ticaret Bakanlığı'nın yürüttüğü çalışmalar ile salgında önem kazanmış ve teknolojik gelişmelerle çevrim içi araç takibi, bilgi girişi gibi kolaylıklar sağlanmıştır. Böylece hem gümrük idarelerine hem de ticareti gerçekleştiren firmalara gerçek zamanlı veri akışının temini amaçlanmıştır. Kağıtsız Gümrük uygulamaları kapsamında birçok evrak dijital sisteme yüklenmiştir. İhracatta Dijital Gümrük Projesi sayesinde gümrükleme işlemlerinin tamamen dijital ortamda tamamlanması ve neredeyse hiç kâğıt kullanılmaması hedeflenmiştir. Elektronik ortama taşınmış olan evraklar e-imza ile imzalanmaktadır. İhracat beyannamesi ve ilgili diğer evraklarına GET-APP uygulamasından erişim sağlanabilmektedir. Elektronik arşivin temellerini oluşturan bu proje sayesinde hem işlemler hız kazanmış hem de maliyet ve zaman açısından kazanç sağlanmıştır. Gümrük işlemlerinde dijitalleşme süreci kapsamında, ödemelerin elektronik olarak gerçekleştirilmesiyle vergi ve harç gibi ödemeler elektronik ortamda ödenebilir duruma getirilmiştir. Bu da ödeme süreçlerini hızlandırmaya yönelik yapılan önemli çalışmalardan olmuştur. Mikro ihracat kapsamında yapılacak gümrük işlemlerinin prosedürlerinde de birtakım düzenlemeler yapılmış olup elektronik ortamdan sürecin devamlılığı kolaylaştırılmıştır. Mikro ihracatın özelliği, belirli bir kilonun ve tutarın üzerinde değilse gümrük işlemlerinde yetkili gümrük müşavirine ihtiyaç duyulmadan Elektronik Ticaret Gümrük Beyannamesi (ETGB) kapsamında gümrüklenip gönderilmesidir. Birçok gümrük prosedürüne girmeden fatura aslının taşıyıcı firmaya (ör. uluslararası kuryelere) teslimi ile bu ihracat gerçekleştirilebilmektedir. Aynı şekilde KDV iadesi gibi süreçlerde yine elektronik ortamdan takip edilmesine imkân sağlanmış olmakta ve dijitalleşme kapsamında çeşitli masraflardan ve zamandan tasarruf etme imkânı bulunmuştur.

Kati ithalat rejimi kesin giriş adıyla da bilinmekte olup malzemenin vergilerinin ödenip serbest dolaşıma girmesi olarak tanımlanabilir. İhracatta kullanılan benzer iyileştirmeler Tek Pencere Sistemine evrakların kolay entegrasyonu, gümrük vergilerinin ödemesinin elektronik ortamdan gerçekleştirilmekte olması dijitalleşme kapsamında değerlendirilebilir.

Transit rejim ithalat vergilerinden muaf olan serbest dolaşıma girmemiş bir eşyanın gümrük gözetimi altında Türkiye Gümrük Bölgesi içindeki bir bölgeden başka bir bölgeye taşınması sırasında uygulanmaktadır. Transit rejimde NCTS (Yeni Bilgisayarlı Transit Sistem) sayesinde kâğıt israfını önlenmesi, verilerin elektronik ortamda işlenerek beyannamelerin hazırlanmasına imkân sağlanmıştır. Bu sistem sayesinde işlemler daha hızlı, az hatalı ve verimli hale dönüşmüştür.

Türkiye’de gümrük işlemlerinde kullanılan Risk Yönetimi Sistemi sayesinde gümrük beyanlarındaki riskli unsurlar belirlenmekte ve bu unsurlar üzerinde yoğunlaşarak denetimler etkinleştirilmektedir. Bu sayede, gümrük kontrolleri daha verimli bir şekilde gerçekleştirilirken gümrük süreçlerindeki gecikmeler azaltılmaktadır.

Türkiye’deki gümrük işlemlerindeki dijitalleşme süreçleri sürekli olarak geliştirilmekte ve yeni teknolojik çözümlerle desteklenmektedir. Bu sayede, gümrük süreçlerinin daha verimli, şeffaf ve hızlı bir şekilde yürütülmesi hedeflenmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2021).

3. Literatür İncelemesi

İlgili literatür tarandığında, gümrük ve dijitalleşme üzerine çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Türkiye kapsamlı araştırmalara bakıldığında; Üyümez ve Gültekin (2016) dış ticaret işlemlerinin gündene gelişmesi ve niteliğinin değişmesi sonucu gümrük idarelerinde meydana gelen değişiklikler ve dijitalleşen uygulamalara uyum sağlama süreçlerine yer vermiştir. Aktaş (2018) nesnelerin interneti, blok zincir, güvenlik gibi bilgi teknolojisi kavramlarının gümrük süreçlerine etkisini incelemiştir. Çalışmada bu süreçlerinin tamamını başarılı bir şekilde entegre edebilen firmaların hem etkinlik hem yetkin personel kazanımı hem de hız ve maliyet azaltılması alanında oldukça fayda sağladığı neticesine ulaşılmıştır. Esmer (2019) dış ticaret firmalarının dijital teknoloji uygulamalarını kullanmasının süreçlerini geliştirmeye ne ölçüde fayda sağladığı konusu araştırmıştır. Bu uygulamaların süreçlere entegrasyonu ile özellikle rekabet avantajı elde etme konusunda oldukça başarılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sayar (2019) dijitalleşme ile hayatımıza giren blok zincir gibi uygulamaların gümrük ve dış ticaret işlemlerini olumlu yönde etkilediğini vurgulamıştır. Akçacı ve Çınaroğlu (2020) Covid-19 salgınının dünya ticaret hacmini olumsuz etkilediğini ve en çok daralan sektörlerin başında lojistik olduğunu ifade ederek bu durumun gümrüklerde dijitalleşmeyi hızlandırarak olumlu bir katkısı olduğunu da belirtmektedir. Akçin (2020) Covid-19 salgınında gümrükte yapılan dijitalleşme çalışmalarını sınır kapılarına yönelik alınan tedbirler, dış ticaret ve gümrük işlemlerinde yapılan düzenlemeler şeklinde nitelendirerek sınıflamış ve bu sürecin sektöre pozitif katkı sağladığını ifade etmiştir. Ekren vd. (2020) salgın döneminde lojistik ve dış ticaret sektörünün de dahil olduğu birçok alanda etkin olan firmaları incelemiştir. Bu kapsamda elde edilen bulgular sonucunda, süreçteki temel problemlerin finansal krizler, artan lojistik maliyetleri ve ülkelerin yapmış olduğu kısıtlamalar sebebiyle gümrüklerde yaşanan sıkıntılar olduğunu tespit etmiştir. Balcı (2020) özellikle lojistik sektörü penceresinden dijitalleşme sürecinin etkilerini incelemiştir.

Elde edilen veriler analiz edildiğinde işletmelerin uluslararası faaliyetlerini sürdürebilmek adına dijital dönüşüme tüm süreçleriyle entegre olmaları gerektiği, aksi halde gümrük işlemlerin devamlılığını sağlamanın oldukça zorlaşacağı sonucuna ulaşılmıştır. Taşel (2020) dijitalleşme kavramının niteliğini incelenmiş ve dijital teknolojilerle entegre olan firmaların ticaret ve ekonomik alanda Türkiye için oldukça faydalı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yazıcı (2020) ise salgının lojistik sektörünü dönemin başında oldukça olumsuz yönde etkilediğini ancak sonrasında dijitalleşme gibi gelişmelerle ticaret uygulamalarına pozitif yönlü katkı sağladığını ifade etmiştir. Yıldırım (2020) firmaların dijitalleşme süreçlerinde sistemlerini nasıl entegre ettikleri ve bu dönüşümün neresinde yer aldıklarını açıklamaya yönelik incelemeler yapmıştır. Dijitalleşme kapsamında firmaların yöneticilerine ve çalışanlarına olumlu anlamda birçok yetkinlik katarak süreçlerini hızlandırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Acar (2021) dış ticaret çalışanları, gümrük müşavirleri ve lojistik yetkilileri ile görüşerek salgın döneminde dış ticaret ve gümrük süreçleri ile ilgili yapılan düzenlemeleri incelemiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre gümrük işlemlerinin en önemli kriter olduğu ve bu alanda yapılacak dijitalleşmenin ve teknolojik altyapı yatırımlarının olumlu etki edeceğini belirtmiştir. Daştan (2021) elektronik gümrük sisteminin yaygın kullanımının ticaret hacmini nasıl etkilediğini incelemiştir. Çalışmanın sonucunda, ticaret hacminin artmış olduğu ve özellikle kara sınırlarındaki dijitalleşme sayesinde süreçlerin hız kazanarak hem Türkiye hem dünya ticaretine olumlu etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Akdoğan (2022) dijitalleşme ile gümrükte vergi süreçlerinin pozitif yönlü etkilerini incelemiştir. Dijitalleşme ile hız kazanan ödeme süreçleri sayesinde gümrük ve özellikle dış ticaret firmaları kendi iş akışlarını da yeni mevzuata uyum sağlamak amacıyla iyi derecede etkinleştirmiştir. Cora (2022) özellikle kağıtsız dış ticaret işlemlerinin gerekliliğini ve dijitalleşmenin dış ticareti olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Ersungur vd. (2022) salgının ticaret imkanlarını ne yönlü etkilediği ve firmaların faaliyetlerine devam edebilmek adına dijitalleşme kapsamında yürüttüğü süreçleri araştırmıştır. Bunların ticareti olumlu yönde etkileyen geliştirmeler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yabancı literatür örneklerine bakıldığında; Duval ve Mengjing (2017) kağıtsız ticaret uygulamasının gümrük süreçlerinde ve ticaret operasyonlarında kolaylaştırıcı etkilerini incelemiştir. Giderek gelişen elektronik sistemlerin dünya ticaretine entegre olmasını sağlayan dijital teknolojiler sayesinde firmaların ve ülkelerin ticaret hacimleri ve hızlarının artmakta olduğu, mevzuat ve yasalarla uyumlu geliştirilecek yeni sistemlerin ticaret anlaşmalarına uyumlanmasıyla daha da gelişeceği sonucuna

ulaşmıştır. Obayelu vd. (2020) salgının Afrika ülkelerinin ticari faaliyetleri üzerindeki etkilerini ele almıştır. Bu kapsamda elde edilen verilere istinaden, ithalata getirilen kısıtlamaların ve gümrük tarife istatistik pozisyonu kodlarına göre getirilen kotaların ticareti olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu süreçte dijitalleşme kapsamında bir gelişme sağlanmadığı gibi getirilen kısıtlamaların kaldırılması yönünde de talepler ifade edilmiştir. Curran vd. (2021) ticaret politikası kapsamında 90 ülkenin aldığı önlemler ve bunların etkilerini araştırmıştır. Alınan tedbirlerin dünya ticaretini olumsuz etkilediği ve dijitalleşmeye herhangi bir katkı sağlanmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Sanja ve Biljana (2021) gümrük idarelerinin dijitalleşmesi kapsamında atılacak adımları değerlendirmiştir. Başarılı bir entegrasyonun ancak teknolojik altyapıların iyileştirilmesi ve mevzuata uyumlu sistemler geliştirilmesiyle gerçekleşebileceğini vurgulamışlardır.

Literatüre bakıldığında, önceki çalışmalarda dijital teknolojilerin gümrük süreçlerine entegre edilmesinin, rekabet avantajı kazanma ve verimliliği artırma gibi faydaları olduğu görülmektedir. Covid-19 salgını, başta lojistik sektörü olmak üzere dünya ticaretini olumsuz etkilemiş olsa da aynı zamanda gümrüklerde dijitalleşme çabalarını hızlandırmış ve akabinde sektöre olumlu katkı sağlanmıştır. Dijital teknolojilerin dış ticaret süreçlerine entegre edilmesi, işletmeler için verimlilik, personelin yetkinlik kazanımı ve maliyet azaltma gibi çeşitli avantajlar sunarak oldukça faydalı olmuştur. Dijitalleşmenin benimsenmesi, gümrük süreçlerinin sürdürülmesi ve işletmelerin uluslararası faaliyetlerinin devamlılığının sağlanması açısından önemlidir. Bu bağlamda, Türkiye'deki gümrük işlerinde dijitalleşme adımlarının yansımalarını anlamak üzere gerçekleştirilen saha araştırması sonraki bölümde aktarılmıştır.

4. Araştırma

4.1. Yöntem

Türkiye'de gümrüklerde dijitalleşme sürecini değerlendirmek amacıyla gümrük müşavirleri ve dış ticaret uzmanlarıyla yapılandırılmış görüşme metodu tercih edilmiştir. Bu yöntem ile katılımcılara önceden hazırlanmış sorular aynı sırayla sorulmuş ve verilen cevaplar doğrultusunda çıkarımlar yapılmıştır. Görüşmeler 2023 yılı Mayıs-Haziran ayları arasında yüz yüze gerçekleştirilmiş olup, her biri 20-30 dakika sürmüştür. Katılımcılara ilişkin bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmasının bazı avantajları vardır. Bunların başında, araştırmacının, katılımcıların davranışlarını gözlemlediği için süreç boyunca aktif olması gelmektedir. Diğer bir avantajı ise, ilgili sektörden deneyimli kişilerle derinlemesine görüşme fırsatı bularak

konu hakkında yeni fikirler veya kazanımlar öğrenme fırsatının olmasıdır. Öte yandan, iradi olarak belirlenen küçük bir örneklem grubuyla yapılan bu araştırmanın bulgularıyla genelleme yapılması kolay olmayacaktır (Çokluk vd., 2011).

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Bilgiler

Katılımcı #	Pozisyonu	Eğitim Durumu	Sektörde Deneyimi (yıl)	Mevcut İşletmede Kademi (yıl)
Katılımcı 1	Dış Ticaret Lideri	Lisans	25	16
Katılımcı 2	Parça Dış Ticaret Lideri	Lisans	21	21
Katılımcı 3	Dış Ticaret Yöneticisi	Lisans	27	27
Katılımcı 4	Dış Ticaret Uzmanı	Lisans	9	9
Katılımcı 5	Bölge Müdürü	Lisans	22	22
Katılımcı 6	İhracat Uzmanı	Lisans	20	20

4.2. Bulgular

Görüşme sorularına verilen cevapların özetleri aşağıda sunulmuştur:

• Gümrük işlemleri nasıl dijitalleşiyor? (Dokümantasyon süreci, e-fatura, e-irsaliye vb.)

Gümrük müşavirlerinden Katılımcı 5 ve Katılımcı 6’nın belirttiği gibi, gümrükte dijitalleşme konusunda son beş yılda kademeli olarak bir ilerleme kaydedilmiştir. Tüm kurumlar hatta Ticaret Bakanlığı teşkilatına bağlı gümrük idarelerinde diğer kurumlarla bağlantılı olarak alınması gereken izinlere dair TPS devreye sokulmuştur. Dijital ortamda e-faturaya geçilmesiyle önemli bir gelişme kaydedilmiştir. Dijital gümrük uygulamaları kapsamında kademeli olarak yeni faaliyetler devreye alınmıştır. Örnek olarak kağıtsız gümrük işlemlerinin yürütülmesi, antrepo beyannamelerinde kağıtsız işlem uygulamasına geçilmesi, basit işlem usullerinin gelmesi, YYS sahibi firmalara işlem kolaylığı sağlanması verilebilir. Dış ticaret yetkililerinden Katılımcı 2 ve Katılımcı 3’ün belirttiğine göre, gümrüklerde dijitalleşme hususunda gelinen durum oldukça iyi noktadadır. Gümrüklerin işleyişi ve kontrolü eskiye göre daha etkindir. Katılımcı 1 ve Katılımcı 4’ün belirttiğine göre teşviklerin ve izin belgelerinin takibi konuları gümrüklerin dijitalleşmesinde önemli bir yerdedir. Gümrüklerin dijitalleşmesiyle de dış ticaret firmaları kendi sistemlerini buna entegre etmek zorunda kalmışlardır. Evrakların

dijital ortama taşınmasına başlanmıştır. Pandeminin de etkisiyle bu süreç hızlanmıştır. Örneğin döviz satım belgesi yerine elektronik ID sistemine geçiş, YYS sahibi firmaların işlemlerini dijital olarak belge yüklemeyi yapabileceği verilebilir.

• **Gümrükte dijitalleşmeye bakış açınız nedir?**

Gümrük müşavirlerinden Katılımcı 5 ve Katılımcı 6'nın belirtmiş olduğu, dijitalleşmenin ön planda tutulması gerektiği ve yenilikçi bir bakış açısıyla gümrük süreçlerinin sürdürülmesi vurgusudur. Burada dijital teknolojileri gümrük süreçlerine entegre ederek operasyonların takibinin insan kontrolünden çıkartılıp çalışanların daha yetkin olmasını sağlayacak alanlara yönelmesinin önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Dış ticaret uzmanlarının tümünün ifadesine göre dijitalleşme ancak verilerin etkin kullanımıyla mümkün olacaktır. Dolayısıyla, etkin veri kullanımını sağlayacak teknolojik gelişmelerin sisteme entegrasyonu oldukça önemlidir. Bu entegrasyonlar sayesinde özellikle ithalat aşamasında bandrol uygulaması gibi manuel yürütülen süreçlerin çevrim içine alınması gümrük işlemlerini oldukça hızlandıracaktır.

• **Gümrük işlemlerinde dijitalleşmenin olumlu yönlerini nasıl değerlendirirsiniz?**

Hem dış ticaret uzmanları hem de gümrük müşavirlerinin ifade ettiği ortak nokta, işlemlerin hız kazanmasıdır. Ayrıca, maliyet avantajı ve etkin iş yürütme imkânı sağlanması olumlu gelişmelerdir. Bu noktada örnek olarak eskiden denetime gelen müfettiş sınırlı sayıda ve rastgele seçilen beyannameleri kontrol ederken yeni sistemde neredeyse tümü kontrol edilmektedir. Ayrıca müfettişlerin fiziken işletmeye gelmesine de gerek kalmamıştır. Çevrim içi olarak verilerin aktarılmasıyla tüm denetimler etkin olarak yürütülebilmektedir. Bu sayede firmalara YYS gibi belli kolaylıklar sağlanmaktadır. Ayrıca veriler her zaman denetime hazır halde tutulmaktadır. Sonuç olarak hem zamandan hem kâğıttan tasarruf sağlanmaktadır.

• **Gümrükte dijitalleşmenin olumlu yönlerinin yanı sıra yaşanan olumsuz durumlar nedir?**

Gümrük müşavirlerinden Katılımcı 5 ve Katılımcı 6'nın ifade ettiğine göre, muhtemel olumsuz durumların başında sistemlerde yaşanan kesintiler bulunmaktadır. Sistemdeki kesintiler sebebiyle ticaret neredeyse durma noktasına gelmektedir. Henüz yedek bir sistem de mevcut değildir. Kesinti halinde ya da bazı konularda yetkililerle iletişim kurulması gerektiğinde çağrı merkezi hizmeti bulunmaktadır fakat buradaki birimlerin yetkileri doğrudan sorunu çözebilecek düzeyde olmadığı için çokça zaman kaybı

yaşanabilmektedir. Gümrük müşavirlerinin hızlı hizmet alabileceği bir sistemin eksikliği işlemlerin uzamasına sebebiyet vermektedir.

Dış ticaret uzmanlarından Katılımcı 1, Katılımcı 3 ve Katılımcı 4’ün vurguladığına göre, bazı süreçlerde entegrasyonun tam sağlanmamış olması duraksama yaratmaktadır. Örneğin ithalat esnasında zorunlu kılınan TSE başvurusu aslında Ticaret Bakanlığına bağlı değildir ancak bu aşamada ilgili birimlerle yaşanan aksaklıklar sebebiyle ithalatların tamamlanamadığı zamanlar olmaktadır. Bunlar dış ticaret işlemlerini olumsuz etkileyen noktalar arasındadır.

• **Gümrükte dijitalleşmeyle gelen kazanımlara örnekler verir misiniz?**

Gümrük müşavirlerinin belirtmiş olduğu kazanımların başında; sistemlerini teknoloji ile entegre ederek müşterilerine yani dış ticaret firmalarına konfor alanı sağlamış oldukları ve kendi prestijlerini arttırdıkları konusu gelmektedir. Bu sayede firmaların taleplerine göre istediği veriyi çekebilecek ekranlar sunarak veri akışını etkin hale getirmişlerdir. Ayrıca çalışanlarını daha verimli hale getirip daha etkili işlerle yeni kazanımlar elde etmişleridir.

Dış ticaret uzmanlarından Katılımcı 1, Katılımcı 3 ve Katılımcı 4’ün belirttiği faydaların başında hız ve etkin işlemler gelmektedir. Gümrük müşavirlikleri kendi sistemlerini geliştirdikçe firmalar da onlarla bütünleşik sistemler uygulayarak kendi süreçlerine de hız kazandırmıştır. Böylece etkinlik sağlanmış olup, gümrük sistemleriyle aralarındaki veri akışı iyileştirilmiştir. Uygunluk belgeleri, banka transferleri ve benzeri veriler elektronik ortamdan alındığı için yazışmalardan kaynaklı posta süreleri ortadan kalkmıştır. Böylece YYS’lerdeki kontrol süreci ile gümrük işlem süreleri ciddi anlamda azalmıştır. Hızlı ve etkin işlemler, veri paylaşımı ve iş birliği, risk analizi, maliyetlerin düşüşü, ticaretin kolaylaşması ve büyümesi gibi kazanımlar, işletmelerin daha rekabetçi bir ortamda faaliyet göstermesine olanak sağlamıştır.

• **Gümrüklerde dijitalleşme sürecinde, gümrük çalışanlarının “şu olsa bizim ihtiyacımızı karşılardı” dedikleri bir şeyler var mı?**

Gümrük müşavirlerinden Katılımcı 5 ve Katılımcı 6’ya göre, verinin kullanımı ve işlenmesi her şeyden önce gelmektedir. Bu sebeple TPS sistemlerine firmaların yaptığı başvuruların sonuçlarını rapor olarak alabilme imkânı sağlanmalıdır. Bu sayede veriler hızla işlenip daha kolay ve etkili işlemler yapma durumu olacaktır.

Dış ticaret firma uzmanlarından Katılımcı 1 ve Katılımcı 2’nin belirttiğine göre, süreçlerin birbirine tam entegre olmamasından kaynaklı yaşanan aksaklıklar bulunmaktadır. Tüm süreçlerin dijitalleşmesi işlemlerin hız

kazanmasını sağlayacaktır. Örneğin nakliyecinin özet beyan süreci dış ticaret firmalarının ithalat-ihracat işlemlerini etkilediği için öncelikle nakliyecinin işlemi tamamlaması gerekmektedir. Ayrıca Katılımcı 3'ün ifade ettiğine göre, TSE, CE gibi Sanayi Bakanlığında alınması gereken onayların dış ticaret işlemlerini aksatması, bu süreçlerin birbirine entegrasyonun tam sağlanması ve tüm işlemlerin dijitalleşmesi ihtiyacını karşılayacak gelişmeler olacaktır.

• **Gümrüklerde dijitalleşmede gelinen mevcut noktanın ötesinde sektöre katkı sağlayacak iyileştirme önerileriniz var mı?**

Gümrük Müşavirlerinden Katılımcı 5 ve Katılımcı 6'nın vurguladığı iyileştirme önerileri arasında sistem aksaklıklarının hızlı çözümü için daha çok teknik bilgi ve donanımına sahip bir ekip oluşturulması ve bu ekiplerin müşavirlerle doğrudan iletişim kurabileceği kanalların geliştirilmesi önerisi mevcuttur.

Dış ticaret uzmanlarından Katılımcı 1, Katılımcı 2 ve Katılımcı 3'ün vurguladığı bir iyileştirme önerisi, öncelikle Ticaret Bakanlığının üzerindeki yükün hafifletilmesi gerektiğidir. Sanayi Bakanlığının kontrolündeki TSE, CE başvuru süreçleri ya da TRT'nin kontrolünde olan bandrol ödemesinin fiziken alınması ve ithalat parçalarına eklenmesi gibi süreçlerin, iç denetimlerle daha etkin takibi sağlanarak ya da tüm süreçler teknolojik kanallarla dijitalleşme sürecine entegre edilerek daha iyi hale gelebilecektir. Bu hem dış ticaret firmaları hem de gümrük müşavirliği firmaları için etkili ve hız kazandırıcı bir çözüm olacaktır. Ayrıca yine Katılımcı 1, Katılımcı 2 ve Katılımcı 4'e göre evrakların fazlalığı ve orijinallerinin beklenmesi dış ticaret işlemlerini yavaşlatmaktadır. Bu belgelerin ve beyannamenin sadeleştirilmesi ile tüm evrakların dijital sistemlerden temin edilmesi, orijinallerin işlemler sırasında beklenmemesi konuları diğer iyileştirme önerileri arasında yer almaktadır. Son olarak blok zincir teknolojisinin geliştirilmesiyle gümrüklerde beyanname işlemleri, izinlerin onaylanması ve lojistik süreçlerinde veri bütünlüğünü sağlayacak ve tüm tarafların güvenilir şekilde veriye erişimini mümkün kılacaktır.

5. Sonuç ve Öneriler

Dijitalleşme, geleneksel yöntemlerden farklı olarak dijital teknolojilerin kullanımıyla iş süreçlerinin geliştirilmesidir. Gümrükte dijitalleşme tüm evrak ve verilerin elektronik ortama taşınarak işlemlerin takip edilip yürütülmesi olarak özetlenebilir. Dijitalleşme sayesinde gümrükte süreçler daha hızlı ve etkin hale gelmiştir. Dijital teknolojiler dünya çapında entegrasyon ile dış ticaretin uyum içinde yürütülmesine imkân sağlamıştır.

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de salgın vesilesiyle de olsa gümrüklerde yaşanan dijitalleşme sürecinin yansımalarını değerlendirmektir. Çalışmada ilk olarak gümrük ve dijitalleşme konularında kavramsal bilgi verilmiş, ardından literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra uzmanlarla birebir görüşme yöntemiyle elde edilen bilgiler incelenmiştir. Çalışmada sektörün içinde aktif olarak çalışan uzmanlarla yapılan görüşmeler sonucunda dijitalleşmenin gümrük süreçlerine genel itibarıyla olumlu katkıları olduğu çıkarımı yapılmıştır. Bu bulgu Üyümez ve Gültekin (2016), Cora (2022) ve Akçin (2020)’in çalışmalarında yer verildiği gibi özellikle kağıtsız dış ticaretin gümrük süreçlerini olumlu yönde etkilediği görüşüyle benzerlik göstermektedir.

Dijitalleşme sayesinde hem dış ticaret firmaları hem de gümrük müşavirlikleri kendilerini çağın gerisinde kalmadan, sürekli geliştirilebilir teknolojik altyapılar ve elektronik sistem entegrasyonları sayesinde dinamik bir yapıda tutmak durumunda kalmışlardır. Kağıtsız ticaret anlayışıyla maliyet avantajı sağlanmış, aynı zamanda elektronik sisteme aktarılan veriler sayesinde hız kazanılmıştır. Ticaret Bakanlığının yayınladığı ve güncellenen mevzuat çerçevesinde gümrük müşavirlikleri sistemlerini geliştirirken, iş yaptıkları dış ticaret firmaları da kendi sistemlerini bunlara uyumlu hale getirdiği için sürekli iyileştirme modeli ortaya çıkmaktadır. Kazanılan getiriler sayesinde maliyet, hız gibi konularda avantaj sağlanarak firmaların rekabet gücü de artış göstermektedir. Blok zincir teknolojisi sayesinde güvenilir ve şeffaf bir çevrim içi ortam oluşturulmuş ve işlemler bu alanda oldukça hızlı yapılır hale gelmiştir.

Tüm bunlardan elde edilen çıkarımlar; dijitalleşmeye uyum sağlayan firmaların ayakta kalarak güçlendiği ve sürekli gelişime açık olanların maliyet, hız, etkin veri kullanımı gibi alanlarda tasarruf ederek rekabet gücünü arttırdığı görülmüştür. Ayrıca dijitalleşmeye uyum sağlayan firmalarda çalışanların yetkinliğinin arttığı da gözlemlenmiştir. Operasyonel süreçleri teknolojik altyapılarla elektronik ortama aktaran firmaların çalışanları kendilerini hem teknik bilgi anlamında geliştirebilir hale gelmiş hem de sosyalleşme adına kendilerine daha çok alan yaratabilmiştir.

Bu incelemeye göre dış ticaret firmalarına, gümrük müşavirliklerine ve ilgili devlet kurumlarına şu öneriler yapılabilir: Devlet çalışanları, özellikle Ticaret Bakanlığı personeli dijitalleşme kapsamında tam karara varılmayan konularda sektörde çalışanların ihtiyacına yönelik çalışmaları, diğer bir ifadeyle literatürü inceleyerek veya taraflarla birebir görüşmeler sağlayarak Bakanlıkların daha açık ve uygulanabilir mevzuat yayınlamasını sağlayabilir. Ayrıca bilgi işlem yönetimi bakımından, elektronik sistemlerin aksamaması

durumuna karşı yedek sistemlerin geliştirilmesi önemlidir. Ek olarak, gümrük müşavirlerinin ihtiyaçları doğrultusunda daha hızlı iletişim kurulabilecek altyapı ve ekip oluşturulup etkin çözüm sistemleri hayata geçirilebilir. Dış ticaret firmaları ve gümrük müşavirlikleri de teknolojik altyapılarını sürekli iyileştirecek sistemler kurabilir ve çalışanlarını dijitalleşme süreçlerine uyum sağlayacak etkin eğitimlerle gelişimini sağlayabilir.

Bu çalışmanın başlıca kısıtı altı kişilik bir örnekleme olmasıdır. Elde edilen sonuçlardan bir genelleme yapılması mümkün olmasa bile görüşmelerden faydalı çıkarımlar sağlanmıştır. Gelecekte benzer alanda araştırma yapacaklar için bu çalışmada vurgulanan noktaların dikkate alınması hem dış ticaret firmaları hem gümrük müşavirlikleri hem de devlet kurumları açısından yol gösterici nitelikte olabilir. İleride dış ticaretin dijitalleşmesi kapsamında çalışma yapacakların özellikle lojistik süreçlerini derinlemesine incelemesi tavsiye edilmektedir. Çünkü lojistikte dış ticaret firmaları ve gümrük müşavirlerinin ötesinde nakliyeciler, depolar gibi diğer tedarik zinciri parçalarını da anlamak mümkün olacaktır. Ek olarak araştırmalara devlet kurumlarından yetkili kişilerin de dahil edilmesi konu hakkındaki bilgiyi zenginleştirecektir. Sonuçta, konu daha geniş perspektiften ele alındığında derinlemesine görüşlerin orta çıkması ve böylece tüm paydaşlar için parlak ve rekabetçi bir gelecek adına dijitalleşmenin potansiyelini değerlendirme imkanı doğacaktır.

KAYNAKLAR

- Acar, G. (2021). Covid-19 Önlemlerinin Dış Ticaret İşlemlerine Etkisinin Değerlendirilmesi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(2), 506-539
- Adıgüzel, M. (2020). Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 191-221.
- Akçacı, T. & Çınaroğlu, M. S. (2020). Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Lojistik ve Ticarete Etkisi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19, 447-456.
- Akçın, R. (2020). Gümrük ve Dış Ticaret Açısından Covid-19 Tedbirleri. [https:// www.youtube.com/watch?v=eP2hZ_9H-uI&t=4503s](https://www.youtube.com/watch?v=eP2hZ_9H-uI&t=4503s) ve [https:// ugm.com.tr/gumruk-ve-dis-ticaret-acisindan-covid-19-tedbirleri](https://ugm.com.tr/gumruk-ve-dis-ticaret-acisindan-covid-19-tedbirleri)
- Akdoğan, T. (2022). *Dijitalleşmenin Vergi Uyumuna Etkisi: Sakarya ili saha çalışması* (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi
- Aktaş, G. (2018). Endüstri 4.0’in Gümrük Politikası ve Uygulamaları Üzerine Etkileri, *Gümrük Ticaret Dergisi*, 5(12), 10-18
- Arda, E., Kılıçgedik, N., Bakan, S., Bakan, İ., Kemer, B. (2003). *Sosyal Bilimler El Sözlüğü*. Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Balcı, E. (2020) *Lojistik Sektörünün Uluslararası Alanda Dijitalleşme Süreci ve Türkiye’ye Etkileri* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi
- Choi, T.Y., Rogers, D. ve Vakıl, B. (2020). Coronavirus Is a Wake-Up Call for Supply Chain Management. *Harvard Business Review*, 27, 2020.
- Cora, Ç. (2022). Dijitalleşmenin Dış Ticaret Üzerine Etkisi ve Kâğıtsız Dış Ticaret, *Atlas Journal*, 8(47), 2597-2610.
- Curran, L., Eckhardt, J. & Lee, J. (2021). The Trade Policy Response to Covid-19 and its Implications for International Business. *Critical Perspectives on International Business*, 17(2), 252-320.
- Çokluk, Ö., Yılmaz, K. ve Oğuz, E. (2011). Nitel Bir Görüşme Yöntemi: Odak Grup Görüşmesi. *Kuramsal Eğitimbilim*, 4(1), 95-107.
- Daştan, Ü. (2021). *E-Gümrük Kapsamında Türkiye’nin Kara Sınır Kapılarının Lojistik Aşamasında İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Duval, Y., Mengjing, K. (2017). Digital Trade Facilitation. Paperless Trade in Regional Trade Agreements, *ADBI Working Papers*, 747.
- Ekren, N., Aykaç Alp, E. & Güner, Y. (2020). *Covid-19 Salgın Dönemi Ekonomi Anketi: İşletmelerde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. İstanbul: Pluson.
- Ersungur, Ş., Kılıç, F. & Tığtepe E. (2022). Covid-19 Pandemisinin Uluslararası Ticarete Etkisi: Türkiye Örneği. *Gümrük Ticaret Dergisi*, 9(27), 66-81.

- Esmer, A. (2019). *Dış Ticaret Firmalarının Endüstri 4.0 Uygulama ve Süreçlerine Dair Nitel Bir Araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi.
- European Commission (2020). European Economic Forecast. Spring 2020, *Institutional Paper* 125.
- Genç, E. & Kaya, E. (2021). Covid-19 Pandemi Sürecindeki Gümrük Mevzuatı Değişikliklerinin Lojistik Faaliyetlerine ve Çalışanların İş Motivasyonuna Etkisi, *Asead*, 8(1), 161-175.
- Gürsoylu, S. (2018). *Yetkilendirilmiş Yükümlü Statüsü Uygulaması, Gümrük İşlemleri Ve Tedarik Zinciri Süreçlerine Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi.
- Grainger, A. (2008). Customs and Trade Facilitation: from Concepts to Implementation. *World Customs Journal*, 2(1), 17-30.
- Obayelu, A., Edewor, S., & Ogbe, A. (2020). Trade Effects, Policy Responses and Opportunities of Covid-19 Outbreak in Africa. *Journal of Chinese Economic and Foreign Trade Studies*, 14(1), 41-59.
- Över, E. (2022). *Endüstriyel Satın Alma ve Dijitalleşmenin Endüstriyel Satın Alma Süreçlerine Etkisi: Sakarya İlinde Bir Araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi.
- Sanja, D. & Biljana, S. (2021). The Importance of Applying Lean Innovation for Enhancing Harmonization of Customs Procedures in Context of Digitalization of Customs Administration. *Journal of Local Self-Government*, 19(2), 305-327.
- Sayar, S. (2019). *Dijitalleşme ile Yeni Oluşan Kavramlar: Endüstri 4.0, IOT ve Blockchain Uygulamaları* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Maltepe Üniversitesi.
- Selen, U. (2013). *Gümrük İşlemleri ve Vergilendirilmesi*. Bursa, Ekin Yayınevi.
- Sevimli, M. C. (2021). *Gümrük Mevzuatı ve Uygulamaları El Kitabı*. İstanbul, İstanbul Sanayi Odası Yayınları.
- Süer, İ. & Emre, A. (2019). Uluslararası Lojistik Faaliyetlerinde Gümrük İdarelerinin Rolü. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 25, 27-54.
- Taşel, F. (2020). Dijitalleşmenin Ticarete ve Ekonomiye Etkisi, *Beykoz Akademi Dergisi*, 8(2), 127-137.
- Tekin, A ve Tekin, Ü. E. (2017). *4458 sayılı Gümrük Kanunu'na Göre Gümrük İşlemleri*. Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Ticaret Bakanlığı (2020). *Ticaret Bakanlığı 2020 Yılı Faaliyet Raporu*. <https://ticaret.gov.tr/data/603918f113b876467cca2101/T%C4%B0CARET%20BAKANLI%C4%9EI%202020%20YILI%20FAAL%C4%B0YET%20RAPORU.pdf>
- Ticaret Bakanlığı (2021). *Dijital Gümrük Uygulamaları*. <https://ticaret.gov.tr/gumruk-islemleri/dijital-gumruk-uygulamalari>

- TİM (2020). *Dünya Ülkelerinin Aldığı Tedbirler*. https://www.tim.org.tr/files/downloads/Koronavirus_Dosyasi/TIM_Dunya_Ulkelerinin_Aldigi_Tedbirler_Sunumu_14.04.2020.pdf
- Üyümez, E & Gültekin, R. (2016). Gümrük Denetimi: Türkiye Uygulamalarının Analizi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(14), 343-365.
- WTO (2021). Digital Technologies and Trade. https://www.wto.org/english/tratop_e/dtt_e/dtt_e.htm
- Yazıcı, S. (2020). Covid-19’un Soğuk Zincir Lojistiğine Etkisi. *Journal of Awareness*, 5(3), 391-400.
- Yıldırım, B. (2020). İşletmelerde Dijital Dönüşüm Süreci: Nitel Bir Araştırma, *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 3(2), 204-223.